

Uit: Jan Noordegraaf, *Een kwestie van tijd. Vakhistorische studies*. Münster: Nodus Publikationen 2005, 83-99. (ISBN 3-89323-291-5).

De archivaris en de grammatica

Eelco Verwijs en zijn *Middelnederlandsche Spraakkunst* (1867)¹

Jan Noordegraaf
Vrije Universiteit, Amsterdam

Mijn beknopte Mnl. Spraakkunst gaat langzaam, om de eenvoudige reden, dat ik er de rechte man niet voor ben. Maar "promesse oblige" en wat er dan ook van komt, ik ben de eerste. Krijg ik er over op mijn kop, ik zal niet onvoorbereid zijn. Ik zal er U maar niet het reeds afgedrukte van zenden, want dan zou ik er misschien nog meer het land aan krijgen.

Eelco Verwijs aan Matthias de Vries, 27 november 1866

1. Inleiding

Van de vele toehoorders die Matthias de Vries (1820-1892) in Groningen als hoogleraar Nederlands onder zijn gehoor had, is er slechts een geweest die hem in 1853 naar Leiden gevolgd is. Dat was de flamboyante Eelco Verwijs (1830-1880), een student van gedeeltelijk Friese afkomst, op wie de Leidse hoogleraar zijn liefde voor het Middelnederlands zo knap heeft weten over te dragen. Op dat terrein heeft Verwijs, zoals bekend, in de loop van zijn betrekkelijk korte leven veel gepresteerd. Zo is hij onder meer de auteur van een *Middelnederlandsche Spraakkunst* (1867), een werk dat om bepaalde redenen in de literatuur maar weinig aandacht heeft gekregen. Naar het oordeel nu van Karsten (1949: 156) heeft Verwijs de wetenschap van zijn tijd, vooral de taalwetenschap, op zeer verdienstelijke wijze beoefend. Het leek me interessant om bij deze gelegenheid de mening van Karsten eens te toetsen door de *Middelnederlandsche Spraakkunst* van de Friese archivaris aan een nadere beschouwing te onderwerpen.

Het scenario is als volgt. Allereerst bespreek ik allereerst enkele biografische gegevens die in elk geval voor een deel relevant zijn voor Verwijs' Friese decennium (1858-1868). Daarna komt de vraag aan de orde naar de ideeën die Verwijs had over taal en taalkunde: hoe positioneerde hij zich binnen het spectrum van vigerende taalkundige opvattingen? Wat ik in die paragraaf wil

¹ Enigszins aangepaste en uitgebreide versie van de lezing die ik op 10 december 1999 gehouden heb op het 15e Frysk filologekongres te Ljouwert. Met dank voor bijstand en informatie aan Joyce Albers, Mark Bakker, Ph. Breuker en A. Th. Bouwman. De in het vervolg geciteerde brieven van Verwijs aan De Vries en HaverSchmidt bevinden zich in de UB Leiden, die aan Van Vloten in de Athenaeumbibliotheek te Deventer.

Deze tekst werd oorspronkelijk gepubliceerd in *Philologica Frisica anno 1999. Lêzingsen fan it fyftjinde Frysk filologekongres 8,9, en 10 desimber 1999*, 204-224. Leeuwarden: Fryske Akademy, 2000, 204-224.

doen, is voorzover het materiaal het toestaat, het in kort bestek fouilleren van Eelco Verwijs op enkele taalkundige inzichten. Het daarop volgende gedeelte is gewijd aan de *Middelnederlandsche Spraakkunst*, die Verwijs bedoeld had als belangwekkende afsluiting van zijn vierdelige *Bloemlezing uit Middelnederlandsche dichters* (1858-1867). Men kan niet zeggen dat deze spraakkunst, naar het lijkt de allereerste grammatica van het Middelnederlands, zonder moeite tot stand is gekomen. Bij het bestuderen van Verwijs' bronnen wordt duidelijk dat het samenstellen van deze spraakkunst vooral een compilerende bezigheid is geweest, zoals ook een contemporain criticus op negentiende-eeuws-vermakelijke, maar wel glasheldere wijze heeft laten uitkomen. Met enkele algemene opmerkingen zal ik het artikel besluiten.

2. Biografica²

"Wat ik U bidden mag, trek Uwe hand niet van mij af", schrijft Eelco Verwijs op 20 september 1853 aan Matthias de Vries, zijn "Hartelijk geliefde Professor", de hoogleraar Nederlands die hij in 1850 in Groningen had leren kennen. In zijn brief ziet hij niet zonder wroeging terug op verwaarloosde studies en verknoeide jaren.³ Te vaak immers had Verwijs zich begeven op "glibberige wegen" (Jonckbloet), waar hij niet altijd overeind is gebleven. Het is de verdienste van de geduldige De Vries geweest dat hij zijn leerling weer op het juiste spoor wist te krijgen. Het resultaat was dat Verwijs op donderdagmiddag 23 april 1857 bij De Vries op een filologisch onderwerp kon promoveren, en hij deed dat - mede om financiële redenen - eenvoudig gekleed, in gewoon kostuum met witte das. Verwijs' dissertatie, aangevuld met 50 stellingen, deels in het Nederlands, deels in het Latijn, is een uitgave met uitvoerige inleiding van Jacob van Maerlants *Wapene Martijn*. Het boek bevat een verklarende woordenlijst van een zestigtal bladzijden. Het is de eerste in het Nederlands geschreven dissertatie over een neerlandistisch onderwerp.

Al voor zijn promotie was Verwijs op zoek gegaan naar een werkkring. In november 1856 solliciteerde hij naar de betrekking van praeceptor aan het gymnasium te Sneek. In zijn brief deelde hij mee dat hij weliswaar nog niet gepromoveerd was, maar dat zijn promotie tot doctor in de letteren "dadelijk na Kerst" zou plaats hebben. Matthias de Vries informeerde, via een relatie, de Sneker curatoren over de voortreffelijke kwaliteiten van zijn "oudsten en geliefdsten academischen discipel", die "op 't punt van te promoveren" stond.⁴ De sollicitatie had overigens niet het gewenste resultaat en na de promotie begon het sollicitatiespel pas echt. In de loop van de uitvoerige correspondentie met De Vries zien we talloze vacatures aan gymnasia aan het oog voorbij trekken: Maastricht, Deventer, Haarlem, Zutphen, Leeuwarden, Leiden, Dordrecht ... Meer salaris, minder uren, dat was de inzet; er werd gewikt, gewogen en het relatienetwerk gemobiliseerd: onder meer De Vries en Verwijs' oom in Leeuwarden, Tweede-Kamerlid en

² Zie uitvoeriger over Verwijs: Verdam 1880a (met bibliografie) en 1880b, Jonckbloet 1881, De Jong 1927: 78-94 en passim, Karsten 1949: 148-156, Van Sterkenburg 1992: 165-168.

³ Jaren later heet het nog in een brief aan De Vries uit Menton (6 november 1873): "Vaak toch beschuldigde ik mij dat zoovele jaren van mijn jeugd niet recht ten nutte zijn gemaakt, dat ik mij in zooveel niet goed op de hoogte heb gehouden: een gevoel dat mij vaak zwaar drukte, als ik b.v. naar Cosijn naging, die zonder de goede hulpmiddelen die ik had, door werken en zwoegen zooveel verder is gekomen. Had ik ook altijd zóo gewerkt!".

⁴ Beide brieven GA Sneek, 2312. Een studievriend van De Vries, de Sneker jurist Bakker, bracht in een aanbevelingsbrief van 18 december 1856 Curatoren op de hoogte van het gunstig oordeel van de Leidse hoogleraar. Bakker citeerde daarin royaal uit een schrijven waarin De Vries hem verzocht om Verwijs' benoeming in Sneek te bevorderen. (Met dank aan Ph. Breuker).

Thorbeckiaan I.T. ter Bruggen Hugenholtz (1801-1871), moesten voor de nodige patronage zorgen. In maart 1858 werd Verwijs voor fl. 1200,00 per jaar en 33 lessen per week benoemd aan het gymnasium te Franeker. "Eheu miseros, miserisimos adulescentulos!", wee de ongelukkige jongelui, schrijft hij vanuit Deventer vol zelfspot aan zijn academiëvriend HaverSchmidt (1835-1894).⁵ Hij hoopte toen overigens nog steeds op een functie als archivaris in Leeuwarden, maar dat ambt kreeg hij pas een aantal jaren later, in 1862, toen hij benoemd werd tot archivaris-bibliothecaris van Friesland.

In een brief van 8 mei 1858 licht hij de Deventer hoogleraar Johannes van Vloten (1818-1833) nader in over zijn sociale en persoonlijke leven in Franeker.⁶ "Om niet voor een blinde heiden te worden uitgekregen" gaat hij zo nu en dan naar de kerk om "psalm te zingen". Hij ontkent de geruchten dat hij zich zou gaan verlobben met de dochter van Mr. Telting. Ik heb "geen handjes gegeven noch te veel gezegd". Vol zelfspot voegt hij eraan toe:

Zeker zou het wel aantrekkelijk zijn hier voor de gezelligheid een meisje of vrouw te bezitten, doch bij gebrek daaraan doe ik het vooreerst nog maar met een hond, een zeer beminnelijke smous die mij de plaats van gade en kroost inneemt en mijn eenzaam leven vrij wat veraangenaamt.

In 1861 verloofde hij zich met een meisje uit Franeker, Aemilia Wiskje Fontein. Ze ontviel hem echter al spoedig. Aan De Vries stuurde hij in september 1861 een kort, gekweld briefje:

Ik kan haast niet schrijven, en toch wil het U als een in deelnemenden vriend doen. Nog voor het geluk geheel gekend te hebben, is het mij al weer ontrukkt, en de zoete droom mijns levens vernietigd. Mijn liefste Wiskje is vanavond gestorven. Weg, weg, alles is voor mij weg.

Vale van Uwen diepbedroefden

Eelco Verwijs

Een jaar later echter verhaalde hij opgewekt over zijn geheim engagement met de dochter van Mr. Telting. "Ge kunt ze Jet noemen", schreef hij in een brief aan De Vries⁷. Aan vriend HaverSchmidt liet hij op 6 oktober 1862 weten dat minnen een zeer tijdrovende bezigheid was. Lambertina Telting blijkt een klein dikkertje te zijn, ze heeft een wrat op de neus, maar lelijk, dat is ze allerminst! Ze heeft allerliefste bruine ogen, vertelt een in hoger sferen vertoevende Verwijs.⁸ De voormalige boemelaar Verwijs, volgens Van Vloten verslaafd aan Schiedam en De

⁵ Aan HaverSchmidt, 1 maart 1858.

⁶ Jensma (1992: 48 n.59) meent dat Verwijs als inwoner van Deventer de hoogleraar Van Vloten ongetwijfeld zal hebben gekend. Dat is zeker juist, maar de contacten moeten uit vroeger tijd dateren. Verwijs en Van Vloten zullen elkaar hebben leren kennen in de korte periode dat ze samen in Leiden studeerden (cf. Van Vloten 1991: 23). Naar aanleiding van de benoeming van Van Vloten in 1854 te Deventer schreef De Vries op 7 september 1854 in een felicitatiebrief aan de nieuwe hoogleraar: "Verwijs heeft Uwe zaak krachtig bevorderd, hoor! Ik had schik in zijn cordialen ijver" (Van Driel & Noordegraaf 1998: 122). Van Vloten was ook aanwezig bij Verwijs' promotie.

⁷ Aan De Vries, 29 september 1862.

⁸ Bij Nieuwenhuys (1964: 91) is de beschrijving van Jet Teltings uiterlijke verschijning enigszins gecoupeerd.

Vries,⁹ verlangt nu hartelijk naar "het heerlijke huiselijk leven, en de rust die het mij geven zal"¹⁰. Begin augustus 1863 zal het huwelijk plaatsvinden, "en dan zal, hoop ik, de schepper van Piet Paaltjens een hartelijk woordjen spreken".¹¹ Tot spijt van Verwijs moest door familieomstandigheden het huwelijk telkens worden uitgesteld. Het vond uiteindelijk plaats in januari 1864.

Ondanks zijn talrijke verplichtingen speelde Verwijs het klaar om behoorlijk te publiceren op het gebied van de neerlandistiek. Toen in 1864 de Groningse leerstoel Nederlands vacant kwam door het vertrek van W.J.A. Jonckbloet (1817-1885) hoopte hij dan ook een kans te maken op dit professoraat. Beveel mij aan, vroeg hij De Vries. Die schoof echter niet zijn "oudsten academischen discipel" naar voren, maar zijn pas gepromoveerde intimus Henri Moltzer (1836-1895). En op het lijstje van Jonckbloet stond als onvoorwaardelijke nummer één Johannes van Vloten. In een brief aan de bevoegde instanties had Jonckbloet de andere kandidaten openhartig doorgelicht, onder wie Verwijs, maar ook deze werd gewogen en te licht bevonden (cf. Van Driel & Noordegraaf 1998: 196-200). Jonckbloet drukte zich nogal gestileerd uit toen hij in zijn herdenking van Verwijs opmerkte: "Het is lang een mijner lievelingsdroomen geweest, dat hij mij eens te Groningen [...] zou opvolgen of ter zijde staan. In 1864, toen ik tot een anderen werkkring werd geroepen, zou zich daartoe de gelegenheid hebben opgedaan; maar, hoe smartelijk het mij ook viel, ik durfde hem toen niet aanbevelen"; en, zo voegde hij er verontschuldiging aan toe, "evenmin zij, die invloed hebben gehad op de benoeming van mijn opvolger" - een ondubbelzinnige verwijzing richting De Vries (Jonckbloet 1881: 3). Zoveel is wel duidelijk dat Verwijs door beide toonaangevende neerlandici niet professorabel werd gevonden.

Verwijs was ernstig teleurgesteld. Eind november 1864 schreef hij aan De Vries dat hij wel min of meer verwacht had dat de benoeming aan Moltzer zou toevallen. "Hard blijft het intusschen altijd zich te zien vooruitgaan door iemand, die volgens Uw eigen woorden, zijne sporen nog niet verdiend heeft, en daar het een zware zelfbeschuldiging voor mij is, pijnigt het mij niet minder". Hard werken, dat lijkt hem de enige manier tot "rehabilitatie". Toen hem in 1877 officieus de leerstoel Nederlands te Amsterdam werd aangeboden, zag hij zich om gezondheidsredenen genoodzaakt te weigeren.¹²

De Vries zou hem enkele jaren na de Groningse benoemingskwestie toch uit de "Polar-regiën" weten te verlossen. Toen in september 1864 eindelijk de eerste aflevering van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* van de pers was gekomen, wilde De Vries zelf zich gaan

⁹ Begin september 1860 vond in het Vlaamse Damme een groots feest plaats ter ere van Jacob van Maerlant. De Vries, Jonckbloet en Verwijs waren erbij. Op zondag 9 september werd een standbeeld onthuld van de vader der diëtse dichters en 's avonds was er een luisterrijk diner ten stadhuijze, waar menige dronk werd uitgebracht. Hoogtepunt van de Noordnederlandse inbreng was de gloedvolle rede van De Vries, uitgesproken aan de voet van het standbeeld van Maerlant, vlak voor de onthulling ervan. Van Vloten kwam te laat in Damme om de rede van De Vries nog te kunnen aanhoren. Ook nam hij niet deel aan het officiële banket, maar wel zag hij De Vries aangeschoten huiswaarts keren, toen die "na het heldenfeit van zijn Maerlant-*speechjen* en het daarop gevolgd diner, wijn- en jubelvol, door den arm van zijn meer enkelvasten leerling Dr. Verwijs gesteund, langs 't kanaal te Damme slingerde". Eelco kon nu eenmaal beter tegen drank dan zijn Leidse promotor (cf. Van Driel & Noordegraaf 1998: 142-143).

¹⁰ Aan De Vries, 21 maart 1863.

¹¹ Aan Van Vloten, 23 mei 1863.

¹² Merk op dat eerst Verwijs' collega, WNT-redacteur P.J. Cosijn (1840-1899), als hoogleraar benoemd was. Na aanvankelijk deze benoeming geaccepteerd te hebben prefereerde hij toch een Leids professoraat. Vergelijk ook Liauw & Van de Zande 1996: 60 n. 15.

concentreren op zijn *Middelnederlandsch Woordenboek* en hij zocht daarom versterking van de *WNT*-redactie. Eerst werd in de zomer van 1867 de Sluise schoolmeester J.H. van Dale (1828-1872) gevraagd, maar die weigerde.¹³ Vervolgens werd Verwijs benaderd: in november van dat jaar reisde deze naar Leiden voor overleg, waarbij hij de inmiddels befaamde omweg over Den Helder maakte om het handschrift van het Oera Linda Bok te bestuderen (De Jong 1927: 138, 378; Obbema 1993: 232). In december kon Verwijs in een brief aan De Vries over "de groote zaak" meedelen dat "het vrouwtje" inmiddels was overgehaald. In de archieven van het *WNT* ligt een concept-contract tussen de uitgevers van het *WNT* enerzijds en Verwijs anderzijds; het dateert van 15 december 1867 en had een looptijd van tien jaar. Per 1 mei 1868 zou Verwijs in Leiden gaan wonen en als redacteur gaan werken naast De Vries en Te Winkel tegen een salaris van 2500 gulden per jaar.¹⁴

Verwijs' activiteiten in het kader van het *WNT* en het *Middelnederlandsch Woordenboek* zal ik hier niet bespreken, noch zijn redacteurschap van bladen als de *Taal- en Letterbode* (1870-1875) en de *Taalkundige Bijdragen* (1877-1879). Evenmin ga ik in op zijn verblijf in buitenlandse kuuroorden, waar hij genezing hoopte te vinden voor zijn slepende kwaal, uiteindelijk tevergeefs. Hij overleed op 28 maart 1880.

In verband met zijn verhuizing vanuit Leiden naar een kleinere woning in Arnhem had Verwijs in 1879 al een deel van zijn boekenbezit geschonken aan de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden.¹⁵ In mei 1880, enkele maanden na zijn dood, werd krachtens legaat de rest van zijn aanzienlijke boekerij naar de Leidse bibliotheek overgebracht, in totaal 17 kisten. De acquisitielijsten van de Maatschappij vermelden 1845 nummers.¹⁶ Daaronder is een interessante collectie Frisica (cf. Dongelmans e.a. [1996]: 44). Naast talrijke woordenboeken van allerlei talen en taalfasen (cf. Verdam 1880a: 100) vinden we veel werken over mythologie, terwijl ook belangrijke contemporaine werken op het gebied van de taalkunde niet ontbreken: studies van Schlegel, Rask, Grimm, Schleicher, Steinthal, Heyse, Müller, om maar enkele namen te noemen. Ook een eerste, dus ongekuiste druk van Baudelaire's *Les fleurs du mal* (1857) is in de collectie aanwezig.

¹³ Van Dale weigerde omdat hem alleen een functie als medewerker, niet als derde redacteur was aangeboden. Men heeft dit magere aanbod wel in verband gebracht met De Vries' professoraal standsbesef, maar in dit geval waarschijnlijk ten onrechte. Men kan zich namelijk afvragen hoe geverseerd Van Dale toentertijd was in de historische taalkunde. Als taalkundige kan Van Dale in elk geval niet in de schaduw staan van de voormalige onderwijzer L.A. te Winkel, terwijl zijn reputatie als lexicograaf in 1867 nog niet gevestigd was.

¹⁴ Verwijs werd dus niet benoemd als opvolger van L.A. te Winkel, zoals Verwijs' biograaf Verdam (1880a: 82) en vele anderen na hem hebben gedacht. Over zijn werkzaamheid als redacteur van het *Woordenboek* is moeilijk een oordeel uit te spreken, zegt Van Sterkenburg (1992: 167). Wel is duidelijk dat het *WNT*-werk hem na enkele jaren tegen is gaan staan.

¹⁵ Vanuit Meran laat hij op 4 maart 1879 aan De Vries weten dat een schenking wil doen aan de Leidse bibliotheek: "het weinige wat ik over filosofische linguïstiek heb sta ik gaarne af, daar ik er nooit meer een oog in zal slaan".

¹⁶ Het betreft de handgeschreven lijsten die in de UB Leiden bewaard worden onder signatuur AMNL 557 (zie nrs. 530-1554) en AMNL 558 (zie nrs. 1555-2376).

3. Verwijs over taal en taalkunde

3.1. Taalstudie in het algemeen

In december 1861 hield Verwijs voor het Friesch Genootschap een lezing met de titel "De namen der vrouw bij den Germaan". Alvorens zijn eigenlijke onderwerp aan te snijden opende de eenendertigjarige neerlandicus zijn voordracht met een uitgebreid citaat uit *Kosmos*, het beroemde werk van Alexander von Humboldt (1769-1859), waarin deze, "een der reuzengeleerden van Duitschland uit deze eeuw", "de hooge waarde van etymologische navorschingen, vooral op het gebied van vergelijkende taalstudie in het licht [heeft] gesteld".¹⁷ De taal immers, zo betoogt Verwijs, kan ons "openbaringen doen en blikken vergunnen in het leven der volkeren, waar geschrevene oorkonden ten eenenmale ontbreken".

Dan wordt taalstudie, wel verre van een dorre wetenschap te zijn, hoe uitgebreider haar gebied wordt, even hartverheffend en bezielend als het navorschen van de grootsche werken der natuur; en - hoe meer voor ons de schakels zichtbaar worden, die den reuzenketen des menschdoms vormen, des te ruimer zal onze blik worden, des te meer open voor de waarachtige grootheid van den menschelijken geest in zijne veelvuldige werkingen, gepaard met vurige verering voor Hem, die de weinige spranken van Zijnen alomvattenden wereldgeest in ons heeft geplant (Verwijs 1865a: 80-81).

Ik ga niet in op de religieus getinte frasen die in dit inleidend stuk naar voren komen. Naar mijn idee bepaalt Verwijs hier vooral zijn positie temidden van de taalkundige stromingen van zijn tijd. Historische taalstudie om zichzelf wille, louter gericht op waarneembare klanken en woordvormen, dat is niet wat hij beoogt. Cultuur, beschaving, daar gaat het om.

De wording der taal, hare trapsgewijze ontwikkeling en vervorming, nagespeurd tot in de hoogste oudheid, kan ze niet voor ons worden, wat voor de kennis van het heelal de geologie is? kan ze ons niet vaak een helder licht doen opgaan op de geschiedenis der ontwikkeling en beschaving des menschdoms, waar andere bronnen of geheel ontbreken, of uiterst schaarsch vloeien? kan ze ons niet de klare spiegel zijn, waarin het karakter der verschillende volkeren zuiver wordt teruggekaatst?

De wording en reusachtige groei dier studie, een kind onzer eeuw, zal gewis meer en meer erkend worden als hoogst belangrijk voor dat vak van wetenschap, waarvan men het grootste gewicht meer en meer begint te gevoelen: - de geschiedenis der beschaving, de geschiedenis van den Mensch.

Zij toch is alleen geschiedenis in den waren zin des woords, en haar zal de vergelijkende taalstudie menigen bouwsteen kunnen aanbrengen, geschikt om het reusachtig gebouw verder te doen optrekken. (1865a: 81-82)

Verwijs' *mission statement* lijkt me niet echt gebaseerd op heel oorspronkelijke gedachten, maar geïnspireerd en gloedvol zal zijn vertoog bij zijn toehoorders wel zijn overgekomen, dit "kijkje in een andere wereld, althans in een andere richting" (De Jong 1927: 99).

¹⁷ Verwijs beschikte zelf over een exemplaar van dit boek. Alexander von Humboldt was de broer van de bekende Pruisische taalgeleerde Wilhelm von Humboldt (1767-1835). Hij maakte talrijke studiereizen en was een van de laatste geleerden die in staat waren specialistisch onderzoek te combineren met universele wetenschapsbeoefening.

3.2. De ontwikkeling van de taal

In zijn inleiding op de uitgave van *Episodes uit Hoofds Nederlandsche Historien* (1864) laat Verwijs iets zien van zijn opvattingen over wat taal is en hoe taal zich ontwikkelt. In taal kleedt men zijn gedachten, zegt hij; je kunt je dan ook het beste uitdrukken in je eigen taal, want alleen geschriften in de eigen taal voldoen optimaal aan de eisen des geestes van het Nederlandse volk.

De natuurlijke taal van elk jeugdig volk is poëzie en die poëzie werd gestuurd door het gemoedsleven. Later neemt het verstandsleven de overhand: fantasie en gevoel werden verdrongen door het denken. Bij dit denken past een andere vorm van taal: de taal van de wetenschap scheidde zich af van die der scheppende verbeelding.

In Verwijs' *Middelnederlandsche Spraakkunst* wordt deze gedachte toegepast op de deflectie die het Middelnederlands kenmerkt: de verbuiging- en afleidingsvormen hadden in rijkdom en volheid van klanken, in het aantal van lettergrepen reeds aanmerkelijk verloren, zegt Verwijs (1867: 6-7). De taal had lang in kinderlijke toestand verkeerd, trad nu in een stadium van ontwikkeling.¹⁸ Schoonheid en volheid van vormen maakten plaats voor intellectuele kracht. Samengestelde woorden krompen ineen. De taal verloor aan uiterlijke schoonheid, maar won in geest en ontwikkeling, of anders gezegd: de jongeling rijpte tot man.

Nieuw zijn deze opvattingen niet bepaald te noemen. We treffen ze bijvoorbeeld aan in het werk van Verwijs' taalkundige leidlieden, Jacob Grimm en Matthias de Vries. Maar in de tekst van zijn inleiding volgt Verwijs vrij getrouw de bekende verhandeling over *Het Proza* uit 1830 van de Leidse hoogleraar-bibliothecaris Jacob Geel (1784-1862).

3.3. Taalkunde als wetenschap

In de jaren vijftig en zestig van de negentiende eeuw werd er internationaal gedebatteerd over de status van de taalwetenschap. De Duitser August Schleicher (1821-1868) had daar uitgesproken opinies over geventileerd, en in de Koninklijk Nederlandse Akademie had Matthias de Vries met Taco Roorda (1801-1874) de degen gekruist over de waarde van de historische en de algemeen-taalkundige benadering van taal. Wat voor echo's van al die methodologische en metatheoretische discussies vinden we in het oeuvre van Verwijs? Voorzover ik nu kan zien: niet zo erg veel. Ik signaleer hier twee stukken waarin er iets doorschemert van zijn ideeën op taalkundig-theoretisch gebied.

In 1865 sprak H.E. Moltzer, de al eerder genoemde leerling van De Vries, in Groningen zijn inaugurele rede uit over "de nieuwe richting in de taalkunde", waarin hij pleitte voor een brede en moderne taalkundige benadering, zoals die werd gepropageerd in de recente *Lectures on the Science of Language* (1861-1863) van de immens populaire Duits-Engelse taalgeleerde Max Müller (1823-1900): inductief, op een veelheid van feiten gebaseerd, methodisch georiënteerd op de natuurwetenschappen. In zijn bespreking van die rede haalt Verwijs herinneringen op aan de tijden dat zijn Deventer leermeester Jonckbloet de oude school in de neerlandistiek krachtig ter verantwoording riep, en de enthousiaste Hoffmann von Fallersleben (1798-1874) in Nederland met argwaan werd bejegend. De Vries en Jonckbloet hebben echter de nieuwe richting de overwinning weten te bezorgen. Tegenwoordig is het zo, aldus Verwijs, dat de studie van de taal

¹⁸ Volgens Verwijs was daarom het betrekkelijk voornaamwoord het laatste pronomen dat gevormd werd. "In eene pas opkomende letterkunde is de zinnenbouw zoo eenvoudig, dat de behoefte aan dit voornaamwoord zich maar zelden laat gevoelen. Eerst bij meer verstandelijke ontwikkeling, bij een aaneenschakeling der verschillende denkbeelden en gedeelten van den zin, bezigt men betrekkelijke voornaamwoorden" (1867: 44).

om haar zelve, de studie der taal in al hare vertakkingen, in al de tijdperken harer geschiedenis, licht verspreidt over de wording en ontwikkeling der taal; en dat licht zal evenzeer geschat worden als de vooruitgang in de studie der natuurwetenschappen (1865b: 236). Na een kort overzicht van de inhoud van Moltzers oratie te hebben gegeven stelt Verwijs zonder verdere toelichting: "het licht [...] buiten mijn bestek eene ontleding te geven van het werk van der Heer Moltzer". Hij onthoudt zich dan ook van verder commentaar, en maakt alleen de opmerking dat van kritiek op de Oude School in de neerlandistiek wel heel makkelijk vermakelijke staaltjes te geven zijn. Verder moet de lezer de studie zelf maar ter hand nemen.

In 1864 publiceerde Verwijs in *De Gids* een bespreking van de *Beknopte Friesche Spraakkunst voor den tegenwoordigen tijd* van G. Colmjon (1828-1884), de "earste folsleine grammatika fan it Frysk" (Feitsma 1999: 167), in 1863 uitgegeven door het Gezelschap voor Friese Taal- en Letterkunde. Een nuttig boekje, oordeelt Verwijs, maar graag had hij wat uitgebreider kennis van de navorsingen op taalkundig gebied aangetroffen. Vergelijking met andere Germaanse talen ontbreekt, en naar bestaande grammatica's over het Noordfries wordt niet verwezen. Methodisch is het boek van Colmjon zwak. Bepaalde uitzonderingen hadden kunnen worden verklaard door vergelijking met andere talen en oudere taalvormen. En de indeling van de sterke werkwoorden is niet geweldig, zegt Verwijs; ik heb zelf een betere classificatie gemaakt, die ik misschien nog wel eens zal publiceren (1864: 349). "Mocht weldra een tweede druk van de Friesche Spraakkunst nodig zijn, dan hopen wij dat de schrijver die feilen zal verbeteren en zijn werk meer op de hoogte der tegenwoordige taalwetenschap brengen", zo besluit hij zijn recensie. Dat verwijt van vakwetenschappelijk achterlopen zou als een boemerang op hemzelf terugslaan.

4. *De Middelnederlandsche Spraakkunst (1867)*

4.1. Uit de wordingsgeschiedenis

Niet lang na z'n promotie begon Verwijs aan het samenstellen van een *Bloemlezing uit Middelnederlandsche dichters*, een boek dat als handleiding gebruikt zou kunnen worden bij het (academisch) onderwijs in de middeleeuwse letterkunde (cf. Karsten 1949: 152-153). De in die dagen bestaande Middelnederlandse bloemlezingen vond hij voor studie op universitair niveau niet geschikt. In het najaar van 1857 maakte Verwijs een afspraak met de Zutphense uitgever Willem J. Thieme om te praten over zijn plannen voor een "anthologie". Er werden blijkbaar spijkers met koppen geslagen, want medio december al ging de eerste kopij richting Zutphen. Op tweede Kerstdag 1857 liet Verwijs zijn Leidse leermeester weten dat hij bedacht had dat aan het voorgenomen glossarium in deze bloemlezing ook een kort "vormendeel" toegevoegd zou moeten worden, "om de jongelui eenigszins op de hoogte te helpen. Zoo iets mocht al niet heel volledig zijn, bij eigen studie vooral zou het zeer kunnen bijdragen om het lezen gemakkelijk te maken".

Op 1 april 1858 schreef Verwijs in Deventer het voorbericht voor het eerste deel van de bloemlezing, *Ridderpoëzje*. Hij kondigde aan dat in deel vier ook een beknopte grammatica van het Middelnederlands zou worden opgenomen.

Door het toevoegen eener Grammatica aan het geheel, hoe onvolledig zoodanige eerste proeve ook zijn moge, geloof ik te voorzien aan eene lang gevoelde behoefte, welke voor aanvangers vooral een onmisbaar vereischte is. Zonder grammatische handleiding toch tast men steeds in het donker rond, en is niet in staat dan òf door eigen aantekening òf door het naslaan van grotere werken zich een enigszins helder denkbeeld van de eenvoudige vormen te geven, voor welke moeite de aanvanger gewoonlijk terugdeinst (Verwijs 1858: iii-iv).

Twee andere delen met gedichten zouden naar verwachting nog in hetzelfde jaar volgen, "zoo niet drukke beroepsbezigheden mijne plannen verijdelen" (1858: iii). Deel twee van de bloemlezing, *Geestelijke en burgerlijke poëzie*, kwam echter pas het jaar daarop, in 1859, van de pers. In maart 1861, toen de kopij voor deel drie, *Mengelpoëzie*,¹⁹ bij de uitgever lag, liet Verwijs zijn "amicissime" De Vries weten dat hij uitzag naar de afronding van het project. Het ging hem allemaal veel te traag; Thieme moest eigenlijk de zaak maar aan een ander overdoen. Om nog een paar jaar op het glossarium en de grammatica te moeten wachten, daar heb ik eigenlijk helemaal geen zin in, schreef Verwijs. Het werken aan het vierde deel werd dan ook een slepende affaire, die pas vele jaren later, in de zomer van 1867, moeizaam tot een afronding kwam. De auteur had kennelijk andere prioriteiten.

Eind juni 1865 zien we hem weer met de spraakkunst bezig. Zich verontschuldigd vertelt hij aan Matthias de Vries:

Klankleer en vormleer, meer zal mijn boekskes niet bevatten. Had ik in mijn jonge jaren beter geëxcerpeerd, dan zoude ik in staat geweest zijn, meer te geven; doch ik moet ook in 't oog houden, met welk doel de Bloemlezing op touw is gezet, en dat een korte handleiding voor het gebruik van eerstbeginnenden voldoende is. Ook de tijd dringt mij om kort te zijn, daar Thieme gaarne vóór het begin van den Cursus het boek in 't licht wil hebben. Ware dit niet het geval, wilde hij met de spraakkunst nog wat wachten, en er een afzonderlijk deeltje van maken, ik heb dit liever, hoewel ik dan ook grooter verantwoordelijkheid op mij laadde, en meer dan korte Aanteekeningen over de Spraakkunst, maar eene Mnl. Spraakkunst moet leveren. Doch is er eens een legger, wie weet wat later dan nog zal kunnen komen. Een vrucht van bezadigde studie is voor zoo iets ook beter.²⁰

Echt vlot gaat het allemaal niet. Het glossarium blijkt medio 1866 al ter perse, maar eind november dat jaar heet het in een brief dat hij voor de spraakkunst niet "de rechte man" is. Voorjaar 1867 lijkt het einde in zicht: "Met mijne Grammatica begin ik gelukkig te vorderen, en met een paar maanden hoop ik dat ze uit zal zijn. 'k Zal dan van ganscher harte een halleluja aanheffen, omdat het ding dan toch eindelijk af is, 't zij dan *taliter qualiter*. Niemand meer dan ik zie de gebreken, en ik erken ten volle dat ik voor zoo'n werk niet deug. Maar *promesse oblige*, en ik zal mij dan van mijne taak hebben gekwetten".²¹

Op 30 juli 1867 voltooide Verwijs het voorbericht van het vierde deel van de bloemlezing, *Woordenlijst en Spraaakkunst*. Uit zijn getormenteerd proza blijkt wel hoezeer hij de grammatica contre coeur heeft samengesteld. "Het mes werd mij op de keel gezet, en gedreven door de eenmaal aangegane zedelijke verplichting, zette ik het er mij zelve telkens op, en zoo kwam eindelijk de beknopte Spraakkunst tot stand". Hij distantieert zich ter plekke van dit product: het is een "gewrocht" geworden waarvan hij het vaderschap graag zou ontkennen. Ik kan me niet goed voorstellen dat uitgever Thieme over een dergelijk voorwoord erg opgetogen is geweest.

Het vierde deel van de bloemlezing kwam in augustus 1867 van de pers, dus nog voor het begin van de academische lessen. De prijs was fl. 2,50. De *Korte Middelnederlandsche Spraakkunst* verschijnt tezelfdertijd als afzonderlijke uitgave van 72 bladzijden en blijkt fl. 1,00 gekost te

¹⁹ Het mag bekend zijn dat Verwijs in dit deel een paar verzen van eigen makelij " had binnengesmokkeld, om misschien eenige beoefenaars onzer Mnl. letterkunde eens bij den neus te hebben", zoals hij in 1876 meedeelde (cf. De Jong 1927: 136-137).

²⁰ Aan De Vries, 27 juni 1865.

²¹ Aan De Vries, 23 maart 1867.

hebben.²² Het boekje bestaat uit een korte inleiding van acht bladzijden, daarna volgt de klankleer (20 pagina's) en vormleer (44 pagina's). Het traditionele grammaticamodel dus, wat wil zeggen een synthetische opbouw: eerst de klanken en vervolgens de woordsoorten. Woordvorming en syntaxis laat Verwijs - zoals aangekondigd - buiten beschouwing.

4.2. Enkele bronnen

Wie zijn brieven aan De Vries doorneemt, kan zich goed voorstellen hoe Verwijs met name in de jaren 1865-1867 in Leeuwarden met groeiende tegenzin aan de spraakkunst heeft zitten werken. Want hoe moest je als eerste zo'n Middelnederlandse grammatica opzetten en op welke bronnen kon je eigenlijk het beste terugvallen? Verwijs geeft in zijn spraakkunst veelal zelf zijn bronnen aan, zij het wat minder expliciet dan een tegenwoordige beschouwer het zich gewent zou hebben. In elk geval blijken het boeken te zijn die hij in zijn studeerkamer had staan. Ik geef een korte, niet volledige reconstructie van Verwijs' werkwijze bij het samenstellen van de spraakkunst.

Op college bij De Vries had Eelco Verwijs het nodige gehoord over de Duitse taalkundige Jacob Grimm (1785-1863) en diens vermaarde *Deutsche Grammatik*, waarvan het eerste deel in 1819 het licht had gezien. In die *Grammatik* behandelt Grimm bepaald niet alleen het Duits, maar ook oudere fasen van andere Germaanse talen, waaronder het Middelnederlands. Verwijs nu gebruikte het materiaal uit de hoofdstukken over de Middelnederlandse klanken en woordsoorten in de *Deutsche Grammatik* - hij beschikte onder meer over een exemplaar van de derde druk van het eerste deel (1840) - als basis voor z'n eigen spraakkunst. Zeker in de vormleer zijn er herhaaldelijk expliciete ontleningen aan de Grimmse grammatica (zie bijvoorbeeld 1867: 29, 30, 35-37, 543, 46, 65, 68). In zijn ijver nam de Friese archivaris ook maar de bekende klankverschuiving mee, de zogeheten Wet van Grimm, en liet onder meer zien hoe het Sanskrit verwant is aan het Nederduits en het Nederlands (cf. 1867: 23-27). Een niet erg functionele paragraaf met veel Griekse en Latijnse voorbeelden.

Voor de leer van de woordsoorten kon Verwijs zijn voordeel doen met de observaties van Mr. Laurens Ph. C. van den Bergh (1805-1887), die in de jaren 1837-1840 in het *Taalkundig Magazijn* van Arie de Jager (1806-1877) uitvoerig gepubliceerd had over de zelfstandige naamwoorden, de bijvoeglijke naamwoorden en de voornaamwoorden in het Middelnederlands. In zijn overzicht van wat hij bij de Middelnederlandse auteurs aantrof, had Van den Bergh het werk van Jacob Grimm kritisch in de beschouwing betrokken en op diverse punten ruimhartig aangevuld en gecorrigeerd. In zijn vormleer blijkt Verwijs in hoge mate schatplichtig aan Van den Bergh; soms kun je aan de keuze van de voorbeelden van de paradigma's zien dat hij Van den Bergh volgt in plaats van Grimm. En op pagina 36-39 contrasteert Verwijs expliciet de bevindingen van Grimm en Van den Bergh inzake de verbuiging van de bijvoeglijke naamwoorden (cf. 1867: 37-38). Ook van het *Taalkundig Magazijn* vinden we een exemplaar in de bibliotheek van Verwijs.

De derde bron die ik hier noemen wil, is het spraakkunstig werk van de Utrechtse hoogleraar Nederlands, Willem Gerard Brill (1811-1896).²³ Verwijs bezat zowel een exemplaar van diens *Hollandsche Spraakleer* (cf. 1867: 61) als van de *Nederlandsche Spraakleer* (cf. 1867: 28). Die

²² *Nieuwsblad voor den Boekhandel* 34, no. 34 (22 augustus 1867), 192. Merk op dat in het vierde deel van de *Bloemlezing*, ook in mijn eigen exemplaar, de titel luidt: "Korte Midden-Nederlandsche Spraakkunst". In aansluiting bij het hedendaagse taalgebruik gebruik ik in het vervolg de titel van de separate uitgave.

²³ Zie over deze taalgeleerde, denker en historicus het artikel van Van Driel 1999.

grammatica's leunen trouwens sterk op het werk van Grimm. Brills *Nederlandsche Spraakleer* is een spraakkunst van het toenmalige geschreven Nederlands, maar wel een die historisch verantwoord wenste te zijn (cf. Bakker 1977: 136); er zijn bijvoorbeeld veel historische verklaringen en uitstapjes naar het Gotisch te vinden. Ik verdenk Verwijs ervan dat hij Brills indeling van de sterke werkwoorden heeft overgenomen, daarbij de negentiende-eeuwse vormen vervangend door Middelnederlandse. In elk geval is duidelijk dat Verwijs bij behandeling van de onverbuigbare rededelen hier en daar flink op Brill geleund heeft. Ik zal daarvan een tweetal voorbeelden geven.

Bij de interjecties merkt Brill (1860: 409) op: "*Geenerlei bepaald gevoel* wordt uitgedrukt door *o*!". Bij Verwijs (1867: 72) lezen we: "*O*, dat generlei bepaald gevoel uitdrukt". En waar Brill (1860: 410) noteert:

Als *interjectionale uitdrukkingen* moet men beschouwen eene menigte spreekwijzen, bestaande in aanroepingen om de *oprechtheid* eener *betuiging* te kennen te geven, zoo als: [...] *God helpe mij!* [...]

wordt dit door Verwijs (1867: 72) als volgt geparafraseerd:

Als interjectionale uitdrukkingen zijn een menigte spreekwijzen te beschouwen, die als aanroepingen van verschillenden aard in het gesprek worden gevlochten, als: *alselp mi God* [...] Zij dienen om de oprechtheid eener betuiging te verzekeren.

Voor Middelnederlandse voorbeelden kon Verwijs putten uit een keur van teksten en tekstuitgaven, waarvan de driedelige *Rijmkronijk van Melis Stoke* met commentaar van Balthasar Huydecoper (Leiden 1772), die hij op de plank had staan, vaak goede diensten heeft bewezen (cf. 1867: 36, 37, 41, 43-45, 47, 51, 63, 64, 69).

Gegeven het klassieke grammaticamodel dat Verwijs koos, hem wellicht aangereikt door Brill, was de rest een kwestie van goed invullen. Grimm had systematisch Middelnederlands materiaal verzameld, bestudeerd en geordend, zij het voor een ander doel; Van den Bergh had een deel van Grimms bevindingen getoetst aan een corpus Middelnederlandse teksten en daarover gepubliceerd. En tenslotte beschikte Verwijs op basis van zijn eigen expertise over tal van Middelnederlandse voorbeelden. Al met al is de *Korte Middelnederlandsche Spraakkunst* een werk geworden met een sterk compilerische inslag.

Het was met de nodige terughoudendheid dat Verwijs zijn grammatica ten langen leste in het licht gaf; de slotalinea van het voorbericht afgedrukt in het vierde deel van de *Bloemlezing* laat wat dat betreft geen misverstand bestaan:

Ik sta thans voor het *taliter qualiter* volbrachte werk, en mocht ik geoordeeld en veroordeeld worden, en het gericht over mij een doodengericht zijn, dan zal ik misschien vallen als het slachtoffer eener onberaden belofte, en mijn rechter na volstreken doodvonnis kunnen aantekenen: "Die staet, sie toe dat hy niet en valle, ende zy God syner ziele genadich! Amen!" (1867: iv).

De kritiek was snel, en hard.

4.3. Een 'vermakelijke' recensie

De *Middelnederlandsche spraakkunst* werd vlak voor Kerstmis 1867 in *De Nederlandsche Spectator* aan een opmerkelijke kritiek onderworpen door Mr. Rudolf Gallandat Huet (1836-1902), een leerling

van zowel De Vries als Te Winkel, en leraar Nederlands aan het Erasmiaans Gymnasium te Rotterdam²⁴. Om toon en opzet van die recensie te begrijpen is het van belang te weten dat in 1865 een *Vermakelijke Spraakkunst* (1866³) van de hand van Jacob van Lennep (1802-1868) was verschenen, een boek dat aanleiding had gegeven tot veel geprikkeld heen en weer geschrijf in de *Spectator*. Toen bleek dat Van Lennep in feite een Engelse *Comic Grammar* had geplagieerd, had een criticus in de *Spectator* een directe aanval op Van Lennep vermeden, maar de zaken op ironische wijze zo voorgesteld dat de auteur van de ongedateerde *Comic Grammar*, die zoals bekend was uit 1840 dateerde, het boek van Van Lennep uit 1865 zou hebben overgeschreven! (voor details zie Noordegraaf 1997).

Gallandat Huet ging op een soortgelijke manier te werk en zette eveneens de zaken geheel op hun kop. Hij deed het voorkomen als had Verwijs gewoon een goede grap uitgehaald. Was het voorwoord van het eerste deel van de *Bloemlezing* niet gedateerd op 1 april? Verwijs heeft op een bijzondere manier wraak genomen op uitgeverij Thieme, die hem ertoe gedwongen heeft de Middelnederlandse spraakkunst tegen zijn zin af te maken. Die firma treft dan ook mijn kritiek, roept Gallandat Huet uit, niet Verwijs, of "zijn onvoldragen Mnl. kroost". Verwijs heeft namelijk een meesterstuk vervaardigd; weliswaar geen meesterstuk van een Middelnederlandse spraakkunst, maar een meesterstuk van "ondeugend vernuft":

Hij vertelt alles zóó, als het was, toen hij eenen *aanvang* maakte met zijne studiën [...] hij schrijft een soort van historisch werk, eene Grammatica, zoo als er geene betere had kunnen worden vervaardigd ten dage, toen hij er nog niet aan dacht, geschriften van zich te laten uitgaan. Hij heeft alles, wat in de laatste jaren de wetenschap heeft opgedolven, ook het beste en bruikbaarste, *moeten* beschouwen als eenen onbekenden schat.

Ik bewonder hem, ik sta opgetogen. Als ik hem lees, is het, alsof ik een hoofdstuk doorblader van eenen modernen *Rabelais* (Gallandat Huet 1867: 402).

"De Mnl. Spraakkunst zweert bij *Grimm* en *van den Bergh*, om geene ongenoemde autoriteiten te noemen", constateert de recensent. De talrijke misslagen worden door Gallandat Huet als staaltjes van Verwijs' grandioze humor neergezet: het Middelnederlands bijvoorbeeld wordt als één, homogene taal gepresenteerd, en bij de klankverschuiving geeft Verwijs voorbeelden die geen echte voorbeelden zijn. Het boek is zo echt een *Vermakelijk Sarcastische Middelnederlandse Spraakkunst* geworden: "Zoo *wreekt* zich een handig Auteur op eenen meedoogenloozen Uitgever". Aan Verwijs heb ik veel verplichting, zegt Gallandat Huet, en juist daarom heb ik deze recensie geschreven: "Kon ik dulden, dat men hem soms verkeerd beoordeelde, dat men voor *ernst* hield, wat hij als *jokkernij* ter neder schreef? Zijn Mnl. Spraakkunst is in de rij zijner Mnl. GOEDE BOERDEN, de *Elfde*".²⁵

De *Spectator*bespreking mag dan qua opzet negentiende-eeuws vermakelijk zijn, de strekking ervan is vernietigend. Verwijs' spraakkunst is niet meer dan een oppervlakkige schets van een Middelnederlandse grammatica geworden, erkende zelfs zijn "bedaarde"²⁶ vriend Verdam (1880a:

²⁴ R. Gallandat Huet, op het Leidse gymnasium een dankbare leerling van L.A. te Winkel, studeerde vanaf 1855 rechten en letteren te Leiden, en werd zo ook een leerling van Matthias de Vries. Als jurist heeft Huet nooit gepraktiseerd. Zijn liefde voor taalstudie voerde hem in april 1863 naar Berlijn, waar hij onder meer een bezoek bracht aan Jacob Grimm (cf. Soeteman 1984: 172).

²⁵ De uitdrukking "Verwijs' elfde goede boerde" wordt door De Jong (1927: 81), zij het met enige omzichtigheid, aan Van Vloten toegeschreven. Dat Verwijs zelf zijn spraakkunst zo gedoopt heeft, als Karsten (1949: 153) suggereert, lijkt ook minder aannemelijk.

²⁶ Het woord is van Obbema (1993: 222).

90), "zoodat de eigenlijke mnl. grammatica, waarnaar nog altijd wordt gewacht, daaruit weinig nut zal kunnen trekken". Het vierde deel van de *Bloemlezing* is in de herdruk van 1890 dan ook beperkt tot een woordenlijst; de spraakkunst is niet herdrukt. F.A. Stoett (1863-1936), die het voorwoord voor de herdruk schreef, motiveerde dat door diplomatiek op te merken dat aan een herdruk ervan "geen behoefte bestaat, nu er reeds drie andere [grammatica's van het Middelnederlands] zijn uitgegeven".²⁷ Exit Verwijs grammaticus.

5. 'le côté pittoresque'

In maart 1861 lag de kopij van deel drie van de *Bloemlezing* bij de drukker; het voorwoord van het vierde en laatste deel werd echter pas op 30 juli 1867 voltooid. Een aantal jaren heeft Verwijs aan het samenstellen van dat laatste deel maar een lage prioriteit willen of kunnen toekennen. Echt zin had hij er niet meer in en pas in de zomer van 1865 werd de draad noodgedwongen weer krachtig opgenomen, zo lijkt het. Wat heeft hem in die jaren nog meer beziggehouden? Liefde, dood en huwelijk, ambtswisseling en andere drukke bezigheden, zeker hebben die hem in de ban gehouden. Was minnen bijvoorbeeld niet een tijdrovende bezigheid, zoals hij HaverSchmidt liet weten? Maar helemaal duidelijk is de reden voor dit lange uitstel me nog niet.

"Zo heeft Verwijs, ondanks zijn zwakke gezondheid, "de taalwetenschap [...] op zeer verdienstelijke wijze [...] beoefend", stelt Karsten (1949: 156). Die conclusie gaat dus niet in alle gevallen op. De spraakkunst van het Middelnederlands is een flauw aftreksel van wat het boek van een kenner, van een *near-native speaker* van die taal, had kunnen zijn, niet alleen qua theoretisch kader, maar ook wat de empirische onderbouwing betreft.

Maar er zijn vele woningen in het huis van de negentiende-eeuwse taalkunde. Men vindt er onder meer de 'harde', formalistische taalkunde, die de taal vooral als een natuurlijk fenomeen beschouwt, met vaste wetten die de gang van een taal onverbiddeijk regelen. Er zijn ook taalkundigen die de taal vooral als een cultuurproduct zien, als een uiting van de menselijke geest, van de geest van een volk, en via de taal moet men die geest exploreren, zo vinden zij. Ook een linguïst als Ferdinand de Saussure (1857-1913) lijkt gegrepen te zijn door dit verlangen het gebied van de menselijke geest te exploreren "door zijn belangrijkste geachte uiting, de menselijke taal, te bestuderen" (Bakker 1988: 187). Dat spoort tenminste met wat Saussure in een brief uit 1894 opmerkt: "C'est, en derrière analyse, seulement le côté pittoresque d'une langue, celui qui fait qu'elle diffère de toutes autres comme appartenant à certain peuple ayant certaines origines, c'est ce côté presque ethnographique, qui conserve pour moi un intérêt"

Eelco Verwijs was dunkt me geen gedreven zoeker naar uitzonderingsloze klankwetten, een activiteit waarin vooral jongere tijdgenoten als de Duitse *Junggrammatiker*, excelleerden. Hij zocht via taalstudie met name inzicht te krijgen in "de waarachtige grootheid van den menschelijken geest in zijne veelvuldige werkingen", zo formuleerde hij het in zijn voordracht van december 1861. Dat het schrijven van een spraakkunst voor hem niet tot deze "côté pittoresque" behoorde, moge inmiddels duidelijk zijn.

²⁷ In het overzicht van de Middelnederlandse grammatica's in Van Haeringens *Netherlandic Language Research* (1954) wordt van het werk van Verwijs geen melding meer gemaakt. "The first grammar of Middle Netherlandic has been written by J. FRANCK", noteert Van Haeringen (1954: 24).

Literatuur

Bakker, D.M. (1977)

"De grammatica in de negentiende eeuw", in: D.M. Bakker & G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Den Bosch, pp. 113-160.

Bakker, D.M. (1988)

De macht van het woord. Een selectie uit het taalkundig werk. Onder redactie van Th.A.J.M. Janssen, J. Noordegraaf & A. Verhagen. Amsterdam.

Bergh, L.Ph.C. van den (1837-1840)

"Over de verbuiging der naamwoorden in het Oud-Nederduitsch". *Taalkundig Magazijn, of gemengde bijdragen tot de kennis der Nederduitsche taal; bijeenverzameld door A. de Jager*, II (1837), pp. 297-312, 381-394; III (1840), pp. 31-36.

Bergh, L.Ph., C. van den (1856)

"Fragmenten van Oud- en Middel-nederlandsche poëzij en proza". *Nieuwe reeks van werken van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*. Zevende deel, eerste stuk. Leiden, pp. 119-159.

Brill, W.G. (1860)

Nederlandsche Spraakleer. Klankleer, woordvorming, aard en verbuiging der woorden. Ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. Derde uitgave. Leiden.

Dongelmans, Berry, Frits van Oostrom & Peter van Zonneveld (red.) [1996].

Dierbaar Magazijn. De bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Amsterdam.

Driel, L. van (1999)

"Willem Gerard Brill: tot dienstbare wetenschap geroepen" in: L.J. Dorsman (red.), *Beroep op de wetenschap. Utrechtse geleerden tussen universiteit en samenleving 1850-1940*. Utrecht, pp. 33-51, 156-159.

Driel, L. van & J. Noordegraaf (1998)

De Vries en Te Winkel, een duografie. Den Haag & Antwerpen.

Feitsma, A. (1999)

"Skiednis fan de stagering", in: Anne Dykstra & Rolf Bremmer Jr. (red.), *In Skiednis fan 'e Fryske taalkunde*. Ljouwert, pp. 154-174.

Galland Huet, R.H.J. (1867)

Bespreking van Verwijs 1867. *De Nederlandsche Spectator* 1867, no. 51, pp. 402-403.

Grimm, Jacob (1840)

Deutsche Grammatik. 1. Theil. 3. Ausgabe. Göttingen.

Haeringen, C.B. van (1954)

Netherlandic Language Research. Leiden.

Jensma, Goffe (1992)

"Lees, leer en waak. Het Oera Linda Bok. Een rondleiding". *De Vrije Fries* 72, pp. 8-52.

Jonckbloet W.J.A. (1881)

"Levensschets van Dr. Eelco Verwijs". *Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen 1881*. Amsterdam, pp. 1-13.

- Jong Hzn, .M. de (1927)
Het geheim van het Oera-Linda-boek. Bolsward.
- Karsten, G. (1949)
100 jaar Nederlandse Philologie. M. de Vries en zijn school. Leiden.
- Liauw, Menno & Leon van de Zande (1996)
Aen doorluchtige voorgangers bapert het niet; een geschiedenis van de neerlandistiek. Utrecht (2e dr.).
- Nieuwenhuys, Rob (1964)
De dominee en zijn worgengel. Van en over François Haverschmidt. Preken, voordrachten, brieven en andere documenten. Amsterdam.
- Noordegraaf, J. (1985)
Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw. Dordrecht & Cinnaminson.
- Noordegraaf, J. (1997)
 "Jacob van Lennep en zijn *Vermakelijke Spraakkunst*", in: Jan Noordegraaf, *Voorlopig verleden. Taalkundige plaatsbepalingen, 1797-1960*. Münster, pp. 90-109.
- Obbema, P.F.J. (1969)
 "Halbertsma's kryptoniem in het *Oera-Linda-bok*", in: Joast Hiddes Halbertsma 1789-1869. *Brekker en bouwver*. Drachten, pp. 328-338.
- Obbema, P.F.J. (1993)
 "Tussen Holland en Friesland. Het Oera Linda Boek opnieuw gewogen", in: C. Berkvens-Stevelicnk & A. Th. Bouwman (red.), *Miscellanea Gentiana. Een bundel opstellen aangeboden aan J.J.M. van Gent bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit Leiden*. Leiden, pp. 215-237.
- Soeteman, C. (1984)
 "Der Briefwechsel zwischen Jacob Grimm und Matthias de Vries". *Brüder Grimm Gedenken*. Marburg. Band 4, pp. 148-182.
- Sterkenburg, P.G.J. van (1992)
Het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Portret van een taalmonument. 's-Gravenhage.
- Verdam, J. (1880a)
 "Levensbericht van Eelco Verwijs", in: *Levensberichten der afgestorvene medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Leiden, pp. 75-116.
- Verdam, J. (1880b)
 "Eelco Verwijs". *De Nederlandsche Spectator* 1880, pp. 134-137.
- Verwijs, E. (1858-1867)
Bloemlezing uit Middelnederlandsche dichters, bijeenverzameld door E. Verwijs, leeraar in de Nieuwe Talen en Geschiedenis aan het Gymnasium te Franeker. 4 delen. Zutfen.
- Verwijs, E. (1864a)
Episodes uit Hoofft's Nederlandsche Historiën, met eene inleiding en aantekeningen voorzien. Leeuwarden.
- Verwijs, E. (1864b)
 Bespreking van G. Colmjon, *Beknopte Friesche Spraakkunst voor den tegenwoordigen tijd*. Leeuwarden 1863. *De Gids* 28, IV, pp. 348-350.

Verwijs, E. (1865a)

"De namen der vrouw bij den Germaan". *De Vrije Fries* 10, pp. 79-97.

Verwijs, E. (1865b)

Bespreking van H.E. Moltzer, *De nieuwe richting in de taalkunde*. Groningen 1865. *Vaderlandsche Letteroefeningen* 105. Binnen- en buitenlandsche bibliographie, pp. 235-238.

Verwijs, E. [1867]

Korte Middelnederlandsche Spraakkunst. Zutphen.

Vloten, Francisca van (1991)

Het kostelijckst van al. Een schets van Jobannes van Vloten. Deventer.

